

1.3. Відродження галузі скотарства в Україні в умовах ринкових трансформацій *(виконавці – В. М. Микитюк, Т. М. Розумей, О. Д. Ковальчук, І. І. Світличин)*

Ключові слова: скотарство, глобалізація, світова продовольча проблема, інновації, структурні реформи, зрівноважений розвиток, синергетичний ефект.

Актуальність теми. Важливе місце у вирішенні проблеми продовольчої безпеки України належить скотарству, основним завданням якого є забезпечення потреб внутрішнього ринку якісною та доступною для всіх категорій споживачів продукцією, а також збільшення експортного потенціалу галузі. Динаміка розвитку вітчизняного скотарства свідчить, що за період формування ринкових відносин галузь зазнала значних негативних кількісних і якісних змін, зокрема зменшення поголів'я худоби, спаду виробництва та зниження його ефективності, руйнування генетичного і виробничого потенціалу галузі.

Формування механізму забезпечення населення харчовими продуктами та зміцнення продовольчої незалежності країни визначає необхідність

пошуку шляхів відновлення потенціалу та забезпечення сталого розвитку скотарства в сучасних умовах господарювання. Гострота вищевикладених проблем зумовлена недостатньою кількістю відповідних комплексних наукових розробок на основі системного підходу, що стримує процес інноваційного розвитку скотарства. Розв'язання поставлених завдань потребує спрямування зусиль владних структур усіх рівнів і наукового потенціалу держави на розробку й реалізацію дієвих інструментів активізації розвитку галузі. Цим зумовлюється актуальність і своєчасність дослідження, його важливе наукове значення і практична цінність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема відродження аграрного сектору вітчизняної економіки набула надзвичайної актуальності в процесі докорінних змін політичної, економічної та соціальної систем в Україні, оскільки радикальні економічні перетворення супроводжувалися певним спадом агропромислового виробництва, особливо тваринництва, посиленням розбіжностей між його фактичними досягненнями та потенційними можливостями. Вагомі теоретико-методологічні дослідження проблеми відродження агропромислового виробництва та сільських територій здійснені такими відомими вітчизняними вченими економістами-аграрниками, як В. Г. Андрійчук, О. М. Бородіна, М. В. Гладій, А. С. Даниленко, Г. М. Калетнік, І. Г. Кириленко, М. Ф. Кропивко, Ю. Я. Лузан, Ю. О. Лупенко, А. С. Малиновський, Г. М. Підлісецький, І. В. Прокопа, В. П. Рябоконт, П. Т. Саблук, В. П. Ситник, М. П. Сахацький, В. Г. Ткаченко, О. Г. Шпикуляк, О. М. Шпичак, Г. В. Черевко, В. В. Юрчишин та ін. Серед найвідоміших дослідників процесу ринкових трансформацій галузі скотарства слід назвати В. Я. Амбросова, П. С. Березівського, В. І. Власова, В. Н. Зимовця, М. М. Ільчука, П. К. Канінського, В. Я. Месель-Веселяка, І. Н. Топіху, О. В. Ульяновчука, В. К. Пархомця, О. А. Шуст та ін. Проте складність і багатоаспектність наукової проблеми відродження галузі скотарства в Україні, необхідність забезпечення його подальшого зрівно-важеного розвитку, особливе значення галузі для продовольчої безпеки країни та економічного зростання національної економіки, соціальної захищеності населення й екологічної безпеки країни визначили вибір теми дисертаційного дослідження, його методологічне спрямування та структурну побудову.

Мета даного дослідження полягає у розробці й обґрунтуванні теоретико-методологічних та науково-прикладних засад системного відродження галузі скотарства України для умов періоду ринкової трансформації національної економіки.

Узагальнення теоретичного матеріалу дозволило встановити, що відродження галузі скотарства полягає, по-перше, в поступальному прирості обсягів виробництва на основі ефективного використання природного, економічного, інтелектуального потенціалу, модернізації виробничого потенціалу за умов збереження і сприяння розвитку сільських територій та ощадливому ставленні до довкілля; по-друге, в задоволенні потреб споживачів у безпечній та якісній продукції скотарства. Авторська інтерпретація категорії «відродження», її суті та характерних ознак дає

підставити визначити її як багатовимірну, динамічну, ієрархічно структуровану систему й окреслити її особливості з теоретико-методологічної точки зору.

Спираючись на основні принципи системного підходу, на рис. 1.3.1 представлено базис відродження галузі скотарства в Україні, згідно з яким методологічні проблеми відродження передбачають три площини пошуку наукових рішень: методичний, концептуальний і прикладний. Визначальним для агроекономічної системи і відродження її структурних елементів є інституціональне середовище.

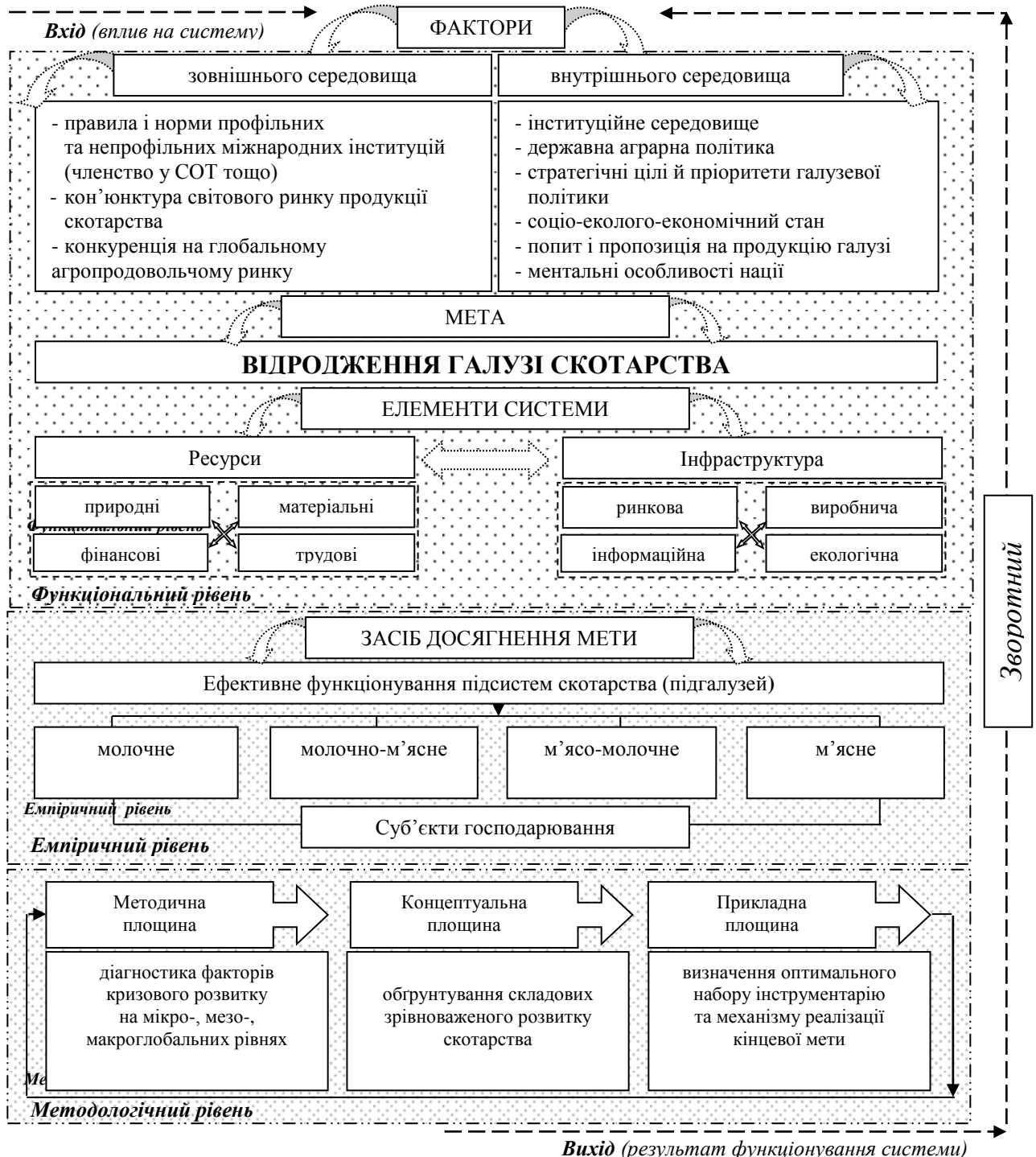

Рис. 1.3.1. Механізм відродження галузі скотарства: системний підхід

Його формування на засадах системного підходу має стати каталізатором відродження галузі скотарства, забезпечуючи ефективне функціонування всіх інституцій на основі формальних і неформальних інститутів з урахуванням всіх його складових: політичної, економічної, організаційної, техніко-технологічної, соціальної, ментальної.

Доведено, що методологічна основа дослідження відродження скотарства лежить у площині системного підходу, згідно з яким саму галузь та процес її відродження слід представити у вигляді окремих систем. Результативність функціонування першої із систем формується під впливом природно-біологічних, соціальних, демографічних, організаційно-економічних, екологічних та інституціональних чинників. Водночас рівень розвитку скотарства як системи та його поточний стан визначають характеристики цих чинників.

Тобто галузь поточними результатами функціонування визначає свій майбутній стан. Тому в процесі вивчення проблеми обов'язковим є виявлення та опис взаємозв'язків між результатами функціонування системи (галузі) та переліченими чинниками.

Теоретико-методологічні положення відродження галузі скотарства зводяться до необхідності врахування: історичної форми прояву, ієрархічного рівня (глобальний, макро-, мезо-, мікро-), сфери охоплення (національної економіки, аграрної економіки, сільського господарства в цілому або його окремих галузей, підприємств, виробничих процесів тощо); змісту процесу (інноваційно-інвестиційного, капіталізації, інформатизації, екологізації, соціальної орієнтованості тощо); розвитку на засадах розширеного відтворення (раціонального поєднання екстенсивних та інтенсивних методів); дотримання еквівалентного (пропорційного) розвитку всіх галузей скотарства.

Враховуючи, що в сучасних умовах екстенсивний напрям розвитку скотарства має обмежені можливості, передусім щодо подальшого розширення пасовищних угідь і збільшення поголів'я великої рогатої худоби, основні перспективи вирішення глобальної продовольчої проблеми пов'язані з інтенсивним напрямом, тобто із збільшенням виробництва продуктів харчування за наявних сільськогосподарських угідь. Дослідження засвідчили, що цього можна досягти за рахунок підвищення продуктивності, повнішого використання сільськогосподарської сировини та поглиблення рівня її переробки.

Теоретично обґрунтовано методичні підходи до оцінки інтенсивності розвитку скотарства. Зокрема, використано два підходи кількісної оцінки: 1) оцінювання відхилень фактичних значень показників від середнього рівня; 2) вивчення відхилень фактичних рівнів показників від трендових (тенденційних). Встановлено, що за першим методичним підходом найбільшим рівнем характеризуються ризики зниження ефективності виробництва продукції скотарства, особливо молока. Однією із найбільш суттєвих причин цього є нестабільність ціни реалізації. За результатами дослідження відхилень фактичних значень ризиків скотарства від їх

тенденційних рівнів суттєвим для виробників молока є ризик відхилень рівня їх рентабельності від трендового рівня. Значущим слід вважати також ризик несподіваних коливань цін реалізації молока та м'яса великої рогатої худоби.

Якщо розглядати вітчизняних виробників продукції скотарства як суб'єктів світового ринку, найбільш вагомим для них буде ризик втрати конкурентних позицій галузі (табл. 1.3.1). Доведено, що однією з основних проблем вітчизняного виробництва продукції скотарства є його висока собівартість, відшкодування якої передбачає встановлення відносно високої ціни на молоко та м'ясо великої рогатої худоби вітчизняного виробництва.

Таблиця 1.3.1

Ранжирування економічних ризиків виробників молока та м'яса великої рогатої худоби в Україні за результатами статистичного аналізу, аналізу чутливості імітаційного моделювання

Індикатор економічного ризику	Вид ризику	Метод оцінки ризику			Усереднений ранг залежно від рівня ризику
		Статистичний аналіз	Аналіз чутливості рівня рентабельності	Метод імітаційного моделювання	
<i>Виробництво молока</i>					
Середньорічний надій молока від 1 корови	Ризик зниження рівня продуктивності корів	3	2	1	1
Ціна реалізації	Ризик зниження ціни	1	3	4	2
Повна собівартість	Ризик зростання витрат виробництва	2	4	2	2
Рівень товарності молока	Ризик збільшення нереалізованої продукції	4	1	3	2
<i>Виробництво м'яса</i>					
Середньодобові прирости ВРХ на вирощуванні, відгодівлі та нагулі	Ризик зниження продуктивності поголів'я на відгодівлі	3	-	-	3
Ціна реалізації 1 т м'яса ВРХ у живій вазі	Ризик зниження ціни	1	1	1	1
Повна собівартість 1 т м'яса ВРХ	Ризик зростання витрат виробництва	2	2	2	2

Примітка: ранг 1 – найбільший рівень ризику; 2 – другий за рівнем ризик; 3 – третій за рівнем ризику; 4 – найменш значущий вид ризику.

Отже, виробництво продукції скотарства характеризується високим ступенем ризикованості, що супроводжується суттєвою ймовірністю непередбачуваних відхилень рівня ефективності діяльності виробників продукції скотарства.

Аналітична частина роботи підтверджує, що сучасний стан розвитку цієї галузі в Україні не відповідає її потенційним можливостям і потребам

населення внаслідок скорочення поголів'я великої рогатої худоби як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення. Темпи зменшення поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах були значно вищими, ніж у господарствах населення. Динаміка змін кількості поголів'я великої рогатої худоби за категоріями господарств представлена на рис. 2.

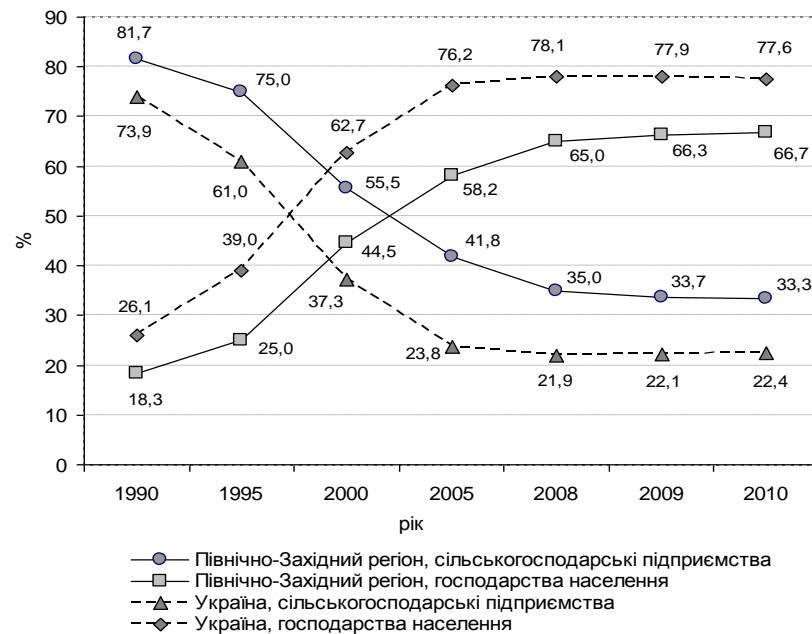

Рис. 1.3.2. Частка поголів'я великої рогатої худоби за категоріями господарств, %

Одним із визначальних показників, від якого залежить інтенсивність розвитку галузі скотарства, є продуктивність тварин. Незважаючи на істотне скорочення поголів'я худоби, її продуктивність в середньому по Україні має чітку тенденцію до зростання. Встановлено, що в аграрних підприємствах найбільшу частку в загальних витратах на виробництво м'яса великої рогатої худоби становлять прямі матеріальні витрати. Основну частку цих витрат складають витрати на корми. Аналогічна закономірність спостерігається при виробництві молока.

У структурі витрат на виробництво яловичини та молока спостерігаються переважно негативні тенденції як у сільськогосподарських підприємствах України, так і в підприємствах Північно-Західного регіону. Собівартість молока та м'яса в країні невпинно зростає, що позначається на економічній ефективності виробництва продукції скотарства. Високі показники збитковості виробництва м'яса великої рогатої худоби протягом останніх 5 років є одним з основних бар'єрів для залучення фінансових ресурсів у цю галузь.

Формування системи показників комплексної оцінки галузі скотарства є важливою умовою виявлення внутрішніх резервів діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Методика зазначеної оцінки включає систему показників в розрізі таких критеріїв, як ефективність і масштаб діяльності за підгалузями скотарства. Результати комплексної

оцінки дають можливість визначити економію матеріальних ресурсів у кожному регіоні країни. У цілому за рахунок ефективного використання виробничих витрат у сільськогосподарських підприємствах України можна збільшити виробництво молока на 977,2 тис. т, а м'яса великої рогатої худоби – на 59,7 тис. т. У разі реалізації сільськогосподарськими підприємствами визначених у межах кожної області резервів чистий дохід по галузі скотарства збільшиться на 1934,2 тис. грн, у т. ч. за рахунок молочного скотарства на 1286,8 тис. грн та м'ясного скотарства на 647,4 тис. грн.

Трансформаційні процеси в галузі скотарства здійснювалися шляхом регулювання процесу приватизації переробних підприємств, зміни системи заходів державної підтримки та формування інфраструктури аграрного ринку. Вони супроводжувалися погіршенням економічного стану галузі, зниженням показників економічної ефективності, посилення одних форм виробництва та послаблення інших (табл. 1.3.2).

Таблиця 1.3.2

**Стан галузі скотарства в Україні у 1990–2010 рр.
(усі категорії господарств)**

Показник	Рік					2010 р. до 1990 р., %
	1990	1995	2008	2009	2010	
Поголів'я ВРХ, тис. гол.	24623,0	17557,0	5079,0	4827,0	4494,0	18,3
у т. ч. корів	8378,0	7531,0	2856,0	2737,0	2631,0	31,4
Середній удій на одну корову в рік, кг	2863,0	2204,0	3793,0	4049,0	4082,0	142,6
Валове виробництво молока, тис. т	24508,3	17274,3	11761,3	11609,6	11248,5	45,9
Валове виробництво яловичини і телятини (забійна вага), тис. т	1985,4	1185,9	479,7	453,5	427,7	21,5
Середньодобові прирости на вирощуванні та відгодівлі ВРХ, г*	431	259	449	469	461	107,0
Виробництво молока на 100 га с.-г. угідь, т	587,4	423,6	314,0	311,4	302,3	51,5
Виробництво м'яса ВРХ на 100 га с.-г. угідь, ц	154,1	87,8	72,7	73,4	78,6	51,0

*Примітка: сільськогосподарські підприємства (дані за усіма категоріями господарств отримати неможливо).

Протягом останніх кількох десятиліть спостерігається об'єктивне зростання міжнародної та внутрішньої конкуренції. Постанова питання щодо необхідності відродження галузі скотарства за допомогою посилення її конкурентних переваг дозволила виокремити групи факторів, які є визначальними при оцінці конкурентоспроможності основних суб'єктів ринку м'ясо-молочної продукції – переробних підприємств з урахуванням норм і принципів СОТ. За даними Держспоживстандарту України, понад 70% молока не відповідає європейським стандартам як за складом, так і за бактеріальною безпекою, 20% м'ясної продукції не відповідає умовам,

передбаченим національними нормативними документами. Рівень гармонізації ГОСТів на м'ясо і м'ясопродукти ще нижче та становить 10,6% від загальної кількості.

Питання відповідності державних стандартів у галузі м'ясної промисловості України в умовах недостатньої сировинної бази залишається доволі складним. У галузі виробництва м'яса та м'ясопродуктів із 138 діючих стандартів лише 25 адаптовано до міжнародних та 2 – до європейських. Негармонізованими із законодавством ЄС залишаються вимоги щодо якості й безпечності асортименту українських ковбас, м'ясних консервів, напівфабрикатів, субпродуктів; щодо молочних продуктів – вимоги щодо термінів та визначень понять; методики підрахунку кількості мікроорганізмів; вимоги щодо визначення показників якості вершків, сметани, масла тощо.

Отже, відсутність єдиної системи стандартизації і цільового фінансування, низький рівень впровадження міжнародних стандартів на вітчизняних переробних підприємствах м'ясо-молочної галузі певним чином гальмують процес європейської інтеграції в аграрному секторі економіки та посилюють ризики членства України у СОТ.

Встановлено, що основними інноваційними технологіями створення високопродуктивних стад у галузі молочного скотарства є: інтенсивне розведення новостворених молочних порід; визначення параметрів бажаного типу тварин цих порід; максимальне використання генетичного потенціалу голштинської породи; використання бугаїв-поліпшувачів; проведення цілеспрямованого добору маточного поголів'я за продуктивністю матерів; інтенсивне вирощування ремонтного молодняку та роздій корів-первісток; оптимальний режим відтворення стада; прогресивні принципи племінного підбору.

Дослідження свідчать, що худоба племінних заводів вітчизняних чорно-рябої і червоно-рябої молочних порід, створених у приватній агрофірмі «Єрчики» Попільнянського району Житомирської області в результаті опрацювання і впровадження у виробництво комплексу інноваційних технологій, зорієнтованих на досягнення коровами параметрів тварин бажаного типу, характеризується високою ефективністю використання кормів і добре пристосована до машинного доїння. За умов достатньої та повноцінної годівлі, які створені у даному господарстві, від корів цих порід надоєно за 305 днів 1-ї лактації 5185 і 4982 кг молока жирністю 3,97 і 4,11%, білковомолочністю 3,09 і 3,10% відповідно. На кожні 100 кг живої маси від них відповідно отримано 931 і 915 кг 4% молока.

Сучасні інноваційні технології виробництва молока дають змогу отримувати надій від кожної корови за рік у межах 6-10 тис. кг. Безприв'язно-боксова система утримання худоби забезпечує впровадження й ефективне функціонування ферми на основі потоково-фазової системи виробництва молока, вирощування ремонтного молодняку, а об'ємно-планувальні рішення сучасних корівників – необхідний комфорт для тварин, санітарно-гігієнічний стан приміщень і використання високопродуктивної техніки.

Основою ефективного управління стадом є належне функціонування доїльного залу, де накопичується інформація про продуктивність, фізіологічний стан і здоров'я тварин, повноцінність годівлі. Годівля базується на врахуванні фаз виробничого циклу корови, рівня її надою і здійснюється з кормових столів загальнозмішаним однотипним раціоном із використанням кормороздавачів-міксерів. Прикладом практичної реалізації таких підходів є галузь молочного скотарства таких господарств, як ПАФ «Єрчики», ПСП ім. Цюрупи Попільнянського, ПП «Галекс-Агро» Новоград-Волинського, ТОВ «Сервіс-Агро» Андрушівського районів Житомирської області.

У господарствах Північно-Західного регіону розроблена і впроваджується програма, що передбачає збільшення виробництва яловичини за рахунок галузі спеціалізованого м'ясного скотарства. Зокрема, створена поліська м'ясна порода, яка за своїми біотехнологічними, відгодівельними та забійними якостями є цілком конкурентоздатною, про що свідчить досвід роботи таких господарств, як «Рачанське» Радомишльського, «Тетірське» Червоноармійського районів Житомирської області.

Проведені дослідження дають підстави вважати, що основними напрямками інноваційного розвитку кормової бази та годівлі тварин є: застосування прогресивних технологій заготівлі, приготування та роздавання кормів із використанням сучасного обладнання та технологій іноземного і вітчизняного виробництва; вирішення проблеми білка за рахунок розширення посівів зернобобових культур у зерновому кліні; використання кормової бази природних угідь як елементу енерго- та ресурсозберігаючої технології виробництва продукції скотарства; виробництво високоякісних комбікормів з урахуванням типу годівлі тварин; удосконалення системи годівлі тварин шляхом формування технологічних груп тварин та їх збалансованої годівлі.

Економічні пріоритети відродження галузі скотарства повинні ґрунтуватися на принципах і напрямах державної політики в агропромисловій сфері та стосуватися корекції організаційних форм виробництва й оптимізації виробничої структури функціонуючих скотарських підприємств, запровадження відповідного маркетингового супроводження процесів виробництва та реалізації продукції, розбудови інфраструктури ринку, поглиблення процесів вертикальної інтеграції та кооперації, реалізації експортного потенціалу галузі.

Реалізація економічного потенціалу можлива лише в контексті запровадження принципу інноваційності маркетингу, що сприятиме досягненню якісно нових рівнів задоволення потреб цільових споживачів, використанню нових форм комунікацій, способів продажів і зберігання й транспортування. Це підтверджується відповідними оцінками виробників продукції скотарства, які отримано внаслідок соціологічних досліджень, і виявленою залежністю між оцінкою результатів виробництва й основними якісними параметрами організації маркетингу на підприємстві (табл. 1.3.3).

Отже, маркетингове супроводження функціонування скотарських підприємств розглядається нами як багатомірний, складна сфера діяльності,

що вимагає прийняття комплексу рішень щодо адаптації підприємств до мінливого бізнес-середовища й передбачає взаємоузгоджене поєднання маркетингових, управлінських та економічних засад. Наразі становлення агромаркетингу супроводжується набуттям ним низки характерних рис, найбільш значущими серед яких є: орієнтація на довгострокову перспективу функціонування сільськогосподарських підприємств на ринках, необхідність систематичного аналізу потреб цільових ринків як стрижневої функції, що здатна забезпечити підприємству конкурентність на ринку, а також посилення інтеграційних тенденцій.

Таблиця 1.3.3

Результати кореляційно-регресійного аналізу впливу маркетингових чинників на обсяг реалізованої продукції

Ознака і статистична характеристика	Показник та його значення
Результативна ознака – Y_x	Експериментальне значення обсягів реалізованої продукції підприємством, балів
Факторні ознаки: x_1	Фаховий рівень посадової особи, функціональними обов'язками якої є збут продукції, балів
x_2	Ступінь знання ринку збуту продукції, що реалізується підприємством, балів
x_3	Міра використання маркетингових комунікацій при реалізації продукції, балів
x_4	Періодичність користування послугами професійних консультантів, балів
Рівняння регресії	$Y_x = 2,7877 + 0,8047 x_1 + 0,6304 x_2 + 0,26518 x_3 + 0,2474 x_4$
Коефіцієнт множинної кореляції	$R = 0,5819$
Коефіцієнт множинної детермінації	$R^2 = 0,5819^2 = 0,3391$
Критерій Фішера	$F_{факт} = 7,34$ $F_{теор} = 2,52$ $F_{факт} > F_{теор}$
Коефіцієнти еластичності (E)	$E_1 = 0,5239$; $E_2 = 0,8967$; $E_3 = 0,4246$; $E_4 = 0,5421$
Бета-коефіцієнти (β)	$\beta_1 = 0,446$; $\beta_2 = 0,2843$; $\beta_3 = 0,2165$; $\beta_4 = 0,1963$

Ключовим фактором реалізації пріоритетних напрямів розвитку і забезпечення виробничого процесу продукції скотарства, реалізації маркетингових зусиль підприємств є рівень розвитку інфраструктури ринку. Як показали дослідження, ринкова інфраструктура галузі скотарства є недостатньо сформованою. Тому формування та функціонування ринку продукції скотарства повинно здійснюватися за умови синхронного розвитку його інфраструктурних складових.

Необхідним інструментом забезпечення ефективної координації діяльності виробників продукції скотарства, що сприятимуть підвищенню їх конкурентоспроможності, є кооперація та вертикальна інтеграція. Відповідно, кооперація дозволяє підвищити сировинний потенціал молочної та м'ясної галузей сільського господарства, залучивши в економічний обіг

ресурси особистих селянських господарств і сприяти зростанню економічного добробуту населення сільських територій. У свою чергу процеси вертикальної інтеграції дозволять підприємствам – виробникам продукції скотарства як отримати додаткові вигоди від стабілізації ринків збуту власної продукції, так і фінансові ресурси від перерозподілу коштів у секторах з більшою доданою вартістю і дохідністю.

Стратегічне значення галузі не обмежується виключно економічним призначенням. Забезпечення системності в розвитку галузі скотарства має відбуватися під впливом трьох рівноважливих доміант – економічної, соціальної та екологічної. З огляду на це постає стратегічне завдання системного розвитку скотарства – обґрунтувати систему нових, адекватних ринковій економіці та демократичному суспільству, «правил гри» формального й неформального характеру, тобто економічних інститутів, а також інституцій як механізму закріплення цих норм у суспільстві. Галузеве спрямування предмета наукового пошуку в даному дослідженні ілюструє вплив "правил гри" на остаточний результат – ефективність системно упорядкованого розвитку галузі скотарства (рис. 1.3.3).

Рис. 1.3.3. Вплив інституціональної структури на ефективність системного розвитку галузі скотарства

Із позицій інституціональної економіки «правила гри» для суб'єктів господарювання у галузі скотарства традиційно можна розподілити на дві

великі групи, а саме формальні (або формалізовані) та неформальні. Формальні інститути за допомогою регламентованого процедурного прийняття та документального закріплення певних вимог державного управління спрямовують розвиток скотарства, а також забезпечують функціонування ринку продукції галузі відповідно для досягнення визначеної мети та виконання відповідних завдань. Не викликає дискусій той факт, що найбажанішим є прийняття так званого «рамкового» закону для сільського господарства, який визначить загальні «правила гри» для всіх учасників аграрного ринку і за його допомогою будуть задекларовані засадничі принципи та механізми державного регулювання агропромислового виробництва в цілому. Цей законодавчий акт став би основою прийняття «галузевих» законів та інших нормативних документів, які б деталізували порядок та інструменти імплементації регуляторної політики держави у галузевому та функціональному ракурсах. Такий підхід позбавив би процес формування правового поля функціонування галузі ознак епізодичності, стихійності та непередбачуваності.

Завдання щодо удосконалення правового поля й посилення інвестиційної привабливості галузі мають забезпечувати взаємозв'язок правових та економічних інститутів. Можливі економічні наслідки впливу правових інститутів на розвиток скотарства з урахування посилення інвестиційної привабливості галузі наведені в табл. 1.3.4.

Державна політика щодо розвитку галузі має враховувати фактори її негативного впливу на екосистеми, які проявляються у вигляді викидів парникових газів, деградації ґрунту та водних ресурсів. За таких умов виникає необхідність переходу на екологоорієнтовані технології виробництва продукції тваринництва, які не здійснюють негативного впливу на довкілля та людину. Аграрна політика, орієнтована на безпечну взаємодію галузі тваринництва і оточуючого середовища, має передбачати відповідні заходи ринкового характеру, включаючи податки і збори за користування природними ресурсами, які змусять виробників включити у свої витрати видатки на покриття збитків, що завдає скотарство навколишньому природному середовищу.

Пом'якшити негативний вплив галузі на біорізноманіття, екосистеми і глобальне потепління може також застосування технологій, що підвищують ефективність землекористування і використання кормів, виведення поліпшених порід, удосконалення методів ведення пасовищного господарства, поліпшення ветеринарного обслуговування тварин. Реалізація визначених цілей зумовлює поступовий перехід на технології виробництва органічної продукції скотарства, що передбачає формування відповідної інституціональної інфраструктури, зокрема дорадчих служб; створення системи контролю за дотриманням органічних стандартів при виробництві, переробці та реалізації органічної продукції галузі скотарства.

Соціальні орієнтири відродження галузі скотарства базуються на реалізації таких пріоритетів для сільського населення, як зростання доходів; працевлаштування та скорочення рівня безробіття; збереження трудового

потенціалу села; підвищення економічної активності сільського населення; розвиток підприємництва; зростання добробуту та якості життя сільських жителів тощо. У свою чергу визначені соціальні пріоритети у поєднанні з економічними, екологічними та суспільними матимуть місце при вирішенні таких стратегічно важливих для України проблем, як зміцнення аграрної економіки; забезпечення продовольчої безпеки; відродження й розвиток соціальної інфраструктури сільських територій.

Таблиця 1.3.4

Матрична модель оцінки перспектив правового забезпечення регуляторних процесів у галузі скотарства

Характеристика змін правового середовища	Стан інвестиційної привабливості галузі	
	інвестиційна привабливість галузі підвищується	підвищення інвестиційної привабливості галузі не відбувається
Правове поле удосконалюється швидко й ефективно	<p><i>Очікувана ситуація:</i> досягається високий рівень продовольчої безпеки країни, посилюється експортна орієнтація галузі, зростає рівень конкуренто-спроможності вітчизняної продукції на зовнішніх ринках, відкривається доступ до новітніх технологій</p> <p align="center">↓</p> <p><i>Адаптаційна стратегія:</i> стратегія зрівноваженого розвитку (наступальна)</p>	<p><i>Очікувана ситуація:</i> продовольча безпека країни забезпечується не повністю, посилюється конкуренція на внутрішньому ринку з імпортною продукцією, технологічне оновлення галузі та вихід на зовнішній ринок стають проблемними</p> <p align="center">↓</p> <p><i>Адаптаційна стратегія:</i> стратегія інтенсивного розвитку (наступально-оборонна)</p>
Удосконалення правового поля відбувається уповільнено й неефективно	<p><i>Очікувана ситуація:</i> галузь втрачає резистентність до ризиків, посилюється конкуренція на внутрішньому ринку з імпортною продукцією, технологічне оновлення галузі відбувається повільно, вихід на зовнішній ринок залишається проблемним</p> <p align="center">↓</p> <p><i>Адаптаційна стратегія:</i> стратегія захисту позицій і стабілізації (оборонно-наступальна)</p>	<p><i>Очікувана ситуація:</i> не забезпечується продовольча безпека країни, посилюється імпортозалежність внутрішнього ринку, розширене відтворення не відбувається, галузь деградує, ймовірним стає виникнення соціальної і політичної напруги</p> <p align="center">↓</p> <p><i>Адаптаційна стратегія:</i> стратегія виживання (оборонна)</p>

З метою формування альтернативних стратегій відродження скотарства та виділення серед них найбільш перспективних у дисертації розроблено синергетичну модель відродження галузі, яку представлено у вигляді системи еволюційних рівнянь, що враховує взаємозв'язок еволюційної зміни

поголів'я великої рогатої худоби, обсягів інвестування виробництва молока та м'яса, а також прибутку, що формується у межах галузі:

$$\begin{cases} \frac{dY_1}{dt} = -Y_2 + k_2 Y_1 Y_3 \\ \frac{dY_2}{dt} = -Y_2 + k_1 Y_3 \\ \frac{dY_3}{dt} = (Y_3 + Y_2) - k_3 Y_1 Y_3. \end{cases}$$

де $\frac{dY_1}{dt}$ – темпи зміни поголів'я; $\frac{dY_2}{dt}$ – темпи зміни обсягу зовнішніх інвестицій; $\frac{dY_3}{dt}$ – темпи зміни обсягу прибутку Y_1 – функція поголів'я; Y_2 – функція обсягу зовнішніх інвестицій у галузь; Y_3 – функція обсягу прибутку; k_1, k_2, k_3 – вагові коефіцієнти.

Запропонована модель ґрунтується на припущенні про те, що відродження скотарства як економічної системи можливе лише за умови його штучного виведення із стійкого стану стагнації. Результати імплементації розробленої моделі слугуватимуть підґрунтям для спрямування процесу розвитку галузі саме у бік її відродження шляхом визначення оптимальних значень вагових коефіцієнтів кожного еволюційного рівняння та розробки заходів щодо досягнення їх значень на практиці.

Висновки. У результаті дослідження встановлено, що скотарство є і залишається на перспективу стратегічно важливою галуззю економіки України. Його стан і результативність значною мірою визначають рівень продовольчої безпеки країни. Значення галузі зростає з позиції інтеграції економіки нашої держави до світогосподарського простору. Перед галуззю поставлені важливі завдання щодо переходу до інноваційної моделі розвитку, відновлення й модернізації виробничого потенціалу, зменшення імпортозалежності вітчизняного ринку, посилення конкурентних позицій українських товаровиробників на світових ринках. Умови ринкової трансформації галузі вимагають виважених науково обґрунтованих рішень, методологічна та науково-прикладна основа яких висвітлена у вищенаведених узагальнюючих положеннях:

1. Встановлено, що в умовах глобалізації світової економіки зростає необхідність гармонізації державних і ринкових регуляторів економіки. Це зумовлено нестабільним станом виробничої сфери, порушенням рівноваги й асиметричним розвитком суб'єктів господарювання у всіх галузях економіки, що стало наслідком фетишизації ринкових важелів розвитку або, по-іншому, ринкового фундаменталізму. В умовах ринкової трансформації регуляторні механізми, що застосовуються в аграрній економіці, мають спиратися на загальнонаціональні принципи аграрної політики: законності, гармонізації, дотримання економічних інтересів усіх суб'єктів виробничих і ринкових відносин, екологічної доцільності, врахування динамізму та складності світогосподарської системи, регіоналізації підходів щодо спеціалізації галузей та їх міжсекторального узгодження, пріоритетності аграрного

сектору, черговості й системності регуляторних дій держави в умовах нестійкого внутрішнього і зовнішнього інституційного середовища.

2. Обґрунтовано, що головним завданням аграрної політики країни є розробка, реалізація та визначення пріоритетних напрямів розвитку агропромислового сектору, формування продовольчої безпеки. Провідне місце у забезпеченні продовольчої безпеки України належить галузі скотарства як найбільшій підгалузі тваринництва, тому її відродження є стратегічним завданням держави. Відродження скотарства потребує зрівноваженого соціо-еколого-економічного динамічного розвитку галузі і виявляється, з одного боку, в поступальному прирості реального обсягу виробництва на основі ефективного використання природного, економічного, інтелектуального, інституціонального потенціалу, модернізації виробничого потенціалу, за умов збереження і сприяння розвитку сільських територій та ощадливому впливу на навколишнє середовище; а з іншого, – в задоволенні потреб споживачів у доступній, безпечній та якісній продукції скотарства нині і на стратегічну перспективу.

3. Досягнутий рівень розвитку світового скотарства ще не задовольнив потреби населення планети як в основній продукції, так і в продуктах її переробки. Провідним напрямом подальшого розвитку скотарства й підвищення його економічної ефективності є інтенсифікація виробництва молока та яловичини на основі зміцнення кормової бази й підвищення рівня годівлі тварин, впровадження комплексної механізації та автоматизації виробничих процесів і переведення галузі на індустріальні технології, використання високопродуктивних, спеціалізованих порід худоби, пристосованих до машинної потокової технології, удосконалення організації й оплати праці. Скотарство є стратегічною галуззю у розв'язанні проблеми продовольчої безпеки світу, відновлення роботи та повного завантаження виробничих потужностей переробних підприємств, насичення світового ринку якісною, конкурентоспроможною молочно-м'ясною продукцією.

4. Скотарство як одна з найважливіших галузей світового сільського господарства має свої особливості та пріоритети залежно від регіонального розташування й рівня розвитку країни. Якщо розглядати вітчизняних виробників продукції скотарства як суб'єктів світового ринку, найбільш вагомим для них може бути ризик втрати конкурентних позицій галузі. Однією з основних проблем вітчизняного виробництва продукції скотарства є його висока собівартість, відшкодування якої передбачає встановлення відносно високої ціни на молоко та м'ясо великої рогатої худоби вітчизняного виробництва. При цьому значущість ризиків коливань собівартості виробництва загострює проблему забезпечення цінової конкурентоспроможності вітчизняної галузі скотарства на світових ринках. Також одним із визначальних факторів впливу на обсяги експорту, імпорту та внутрішньої реалізації молока і м'яса великої рогатої худоби є сукупна пропозиція цих продуктів сільськогосподарського виробництва на світовому ринку. До ризиків, які впливають на ці показники, належать, передусім, випадкові коливання поголів'я та рівня продуктивності тварин.

5. Результати проведеного статистичного аналізу, аналізу чутливості й імітаційного моделювання свідчать, що сільськогосподарським підприємствам, які спеціалізуються на виробництві молока, особливу увагу слід приділити управлінню ризиками зниження ціни та рівня товарності продукції, а також підвищенню витрат виробництва. Оскільки ці види ризиків належать до ринкових, дія саме ринкових чинників може бути джерелом непередбачуваного зниження ефективності діяльності. Також рівень виробничого ризику, що проявляється як випадкові відхилення продуктивності поголів'я великої рогатої худоби, менший у м'ясній галузі. Водночас, за результатами порівняння внутрішніх і зовнішньоекономічних ризиків вітчизняної галузі скотарства встановлено, що рівні ризиків випадкового скорочення продуктивності поголів'я у вітчизняних виробників значно вищі, ніж у середньому по світу. Особливо це стосується виробництва молока.

6. За період 1990–2010 рр. зменшились обсяги продукції скотарства, виробленої вітчизняними товаровиробниками, зокрема обсяг вирощування великої рогатої худоби в живій масі у всіх категоріях господарств України знизився на 79,9 %. Основною причиною такого явища стало скорочення поголів'я великої рогатої худоби в сільськогосподарських підприємствах та у господарствах населення. Значно вищий спад виробництва в сільськогосподарських підприємствах порівняно з господарствами населення пояснюється більш гнучкою адаптацією останніх до ринкових трансформацій. Разом із тим потенційні можливості збільшення обсягів виробництва продукції скотарства в особистих селянських господарствах майже вичерпані. Позитивним фактором у відродженні національної галузі скотарства стало підвищення продуктивності корів.

7. Структурні перетворення в економіці України потребують нових підходів до визначення виробничого потенціалу галузі скотарства. Для його розрахунку використано індикатори й нормативи споживання яловичини і молока з розрахунку на одну особу в рік з урахуванням обсягів виробництва продукції. У 2010 р. сільськогосподарські товаровиробники усіх форм власності мали потенціал зростання виробництва молока на рівні 45,7 %, а яловичини – 68,7 %. Досягнення зазначених показників взаємопов'язане з підвищенням ефективності використання виробничих витрат та реалізації на загальнодержавному рівні комплексу заходів, спрямованих на стабілізацію цін. Зокрема, за рахунок оптимізації структури кормовиробництва, зниження яловості корів, відновлення паритету цін на продукцію тваринництва та матеріально-технічні ресурси, які формують основну частку витрат у загальній структурі витрат на продукцію скотарства, в сільськогосподарських підприємствах України виробництво молока збільшиться на 977,2 тис. т, а м'яса великої рогатої худоби – на 59,7 тис. т.

8. Найбільші недоліки ринкової трансформації галузі скотарства виявляються в його структурній недосконалості та технологічній відсталості. Внаслідок реформування аграрного сектору, що позначилося на процесах розвитку галузі, паралельно функціонують дві моделі – високотоварне виробництво (індустріальна модель) і дрібнотоварне виробництво в

особистих селянських та фермерських господарствах сімейного типу. Багатоукладна структура ринку створює рівні умови сільськогосподарським товаровиробникам для дієвої конкуренції.

9. Трансформаційні процеси в економіці галузі скотарства досить тривалий час відбувалися стихійно, без належного впливу держави, що призвело до значного погіршення показників економічної ефективності в усіх категоріях господарств. Тваринницька галузь все ще залишається збитковою внаслідок низьких закупівельних цін, низької продуктивності й відносно тривалого періоду вирощування молодняку великої рогатої худоби до товарних кондицій (порівняно з іншими галузями), високої вартості комбікормів, недостатнього залучення кредитних ресурсів, недосконалості системи дотацій, відсутності страхування тощо.

10. Забезпечення конкурентних переваг вітчизняної галузі скотарства можливе за рахунок двох взаємопов'язаних складових: ефективної діяльності сільськогосподарських товаровиробників, з одного боку, і переробних підприємств – з іншого боку. Відповідну співпрацю має об'єднувати інноваційна модель розвитку й оперативний механізм реагування на зміни кон'юнктури ринку при ефективному державному управлінні процесом виробництва, переробки і реалізації тваринницької продукції.

11. Принциповою вимогою СОТ у контексті забезпечення конкурентних переваг продукції є приведення національного законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності у відповідність до його положень. Насамперед, це стосується вирішення питань, пов'язаних із використанням і захистом географічних позначень виробленої тваринницької продукції, які не повинні порушувати права європейських виробників. Розбудова системи позначення м'ясомолочної продукції, що підкреслюватиме національну ідентичність української продукції на внутрішньому та світовому ринках, сприятиме зміцненню позитивного іміджу держави як виробника особливих за своїми якостями продуктів та, як наслідок, полегшення збуту завдяки репутації.

12. Утворення системи молочарських, м'ясозаготівельних, сервісних кооперативів, кооперативних аукціонів, кооперативів із штучного осіменіння в своїй основі повинні містити механізми кооперативної угоди та індивідуальних контрактів, які матимуть мотиваційний характер і порівняно вищу альтернативну цінність для кооператорів порівняно з їх самостійною діяльністю. Ключовими складовими угоди для збутових і заготівельних кооперативів є встановлення тривалого терміну дії угоди (3–5 років), визначення обсягів реалізації продукції; для постачальницьких і сервісних кооперативів – формування попередніх заявок, складання графіків поставок і використання матеріалів, врахування фактора сезонності; для кооперативних аукціонів – визначення черговості виставлення худоби на торги та порядок розподілу додаткових коштів від аукціону.

13. Аграрний маркетинг у скотарстві необхідно здійснювати з урахуванням; по-перше, якісних характеристик інформації – своєчасності та достовірності, по-друге, пріоритетності інформації про ціну на продукцію й матеріально-технічні ресурси щодо інших видів інформації у формуванні

переконань про успішність маркетингових стратегій, по-третє, затребуваності безкоштовних джерел інформації для прийняття рішень щодо просування продукції на ринку. Ефективна комунікаційна політика на стадії виходу на ринок із продукцією скотарства суттєво підвищує результативність маркетингової діяльності внаслідок організації системи інформування цільових споживачів про якісні характеристики продукції через застосування реклами, особистих продажів, організацію виставок-ярмарків, брендингу та з огляду на дієвість і ресурсну забезпеченість цих заходів.

15. Перспектива відродження національного скотарства базується на комплексному інноваційному підході до його розвитку, що передбачає вирішення завдань підвищення потенціалу галузі на основі оновлення виробничої бази, будівництва, реконструкції й модернізації підприємств, освоєння нових ресурсозберігаючих і наукоємних технологій виробництва та переробки сировини, а також якісного поліпшення кормової бази, розробки стандартів на продукцію, гармонізації законодавства у сфері ветеринарії з міжнародними нормами і правилами з урахуванням режиму максимального сприяння для експорту сировини і готової продукції.

16. Скотарство є одним із найбільш динамічних секторів сільського господарства, який здійснює суттєвий внесок у формування продовольчої безпеки і розвиток сільських територій. Подальший розвиток галузі потребує реалізації відповідної аграрної політики й інституційних реформ, спрямованих на скорочення її негативного впливу на екосистеми, земельні та водні ресурси, а також інвестування значних державних і приватних коштів, насамперед для підвищення конкурентоспроможності дрібних товаровиробників, для яких скотарство є важливою соціальною гарантією.

17. Цілеспрямоване виведення скотарства на траєкторію зрівноваженого розвитку передбачає необхідність активізації процесу подолання проблеми стагнації галузі шляхом її штучного виведення з несприятливого стану за допомогою створення проміжного нестійкого стану – біфуркації. При цьому важливо, щоб система перейшла саме у стан відродження. Розроблена з метою реалізації цього завдання синергетична модель розвитку сфери виробництва продукції скотарства є інструментом формування альтернативних стратегій відродження галузі, виділення серед них найбільш перспективних і спрямування процесу розвитку галузі у напрямі відродження.